

ERGENLİK PSİKOLOJİSİNDE KURAMLAR

*Richard CLOUTIER**
*Çev. Bekir ONUR***

1. ERGENLİĞİN TANIMI

Ergenlik, çocukluğun son, yetişkinlik çağının da ilk evresidir. Ama, çocukluk kesin olarak ne zaman biter ve yetişkinlik ne zaman başlar? Ergenliğin kesin olarak tanımlanması boyutlar ve sınırlar sorununu getirir; bunlar, gelişimin biyolojik, psikolojik ya da toplumsal boyutunun söz konusu olmasına göre farklılık göstereceklerdir.

Ergenlik, kişinin ne bir çocuk ne bir yetişkin olduğu, henüz kendi toplumsal sorumluluklarına sahip olmadığı, ama rolleri keşfedebileceği, sınavabileceği, deneyebileceği bir ara evre olarak kabul edilebilir. Şu halde, toplumun, bir yol, bir kişilik, bir kimlik, bir meslek vb. seçebilmesi için gence sağladığı bir mola verme zamanı, bir süre söz konusu olabilir. Ama, zihinsel büyümenin patlamasından başlayarak, cinsel olgunlaşma ve cinsel kimlikten geçerek toplumsal kişiliğe varıncaya kadar, ergenlerin karşılaştıkları gelişim görevlerinin sayısı dikkate alındığında, ara evre kavramı, yerini "kargaşa dönemi" kavramına kolayca bırakabilir.

Bu tanım sorununun dışında, ergenliği 12-18 yaşlar arasına yerleştirmekte genellikle görüş birliğine varılmaktadır. Elinizdeki kitapta ergenliği yerleştirmek için biz bu kronolojik çerçeveyi kabul edeceğiz¹. Ergenlik sözcüğü Latince "adolescere", yani "...ye doğru büyümek" sözcüğünden gelmektedir ("ad":doğru; "olecere":büyümek).

II. TARİHTE ERGENLİK

Çocuklukla yetişkinlik arasındaki geçiş dönemi olarak ergenlik, yaşamının fiziksel çevriminde kayıtlı olduğu için kuşkusuz insanlığın

* Richard CLOUTIER, "Theories de l'adolescence" *Psychologie de l'Adolescence*, Geaten Morin Editeur, Quebec, 1982, (Kısmen kısaltılarak çevrilmiştir).

** Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Ergenlik birçok yapıtta iki döneme bölünmektedir: biri 12 ile 14-15 yaşlar ("erken ergenlik"), diğeri 15-18 yaşlar ("geç ergenlik"). Bir gencin, ergenliğinin başında yaşadığının bu dönemin sonunda yaşadığından çok farklı olabileceğini kabul ederek, biz ergenliği gelişimin tek, biricik bir evresi olarak göreceğiz.

kendisi kadar uzun zamandan beri mevcuttur. Bununla birlikte, insanlığın bu gelişim olgusuna ilişkin görüşü tarih boyunca çok evrim göstermiştir.

Bugünkü biçimiyle ergenlik, bazı yönleriyle on yıldan on yıla hâlâ değişen çok yeni bir olgudur (Elder, 1980). Söz gelimi, ergenlerden 1950'den toplanan veriler, aynı yaştaki gençlerden 1960'da ya da 1980'de toplanan verilerle aynı biçimde yorumlanamaz. Fiziksel temellerinde bile ergenlik tarihin etkisi altındadır: Olgunlaşma yaşı ve büyüme normları bir yüzyıldan diğerine değişmektedir. Ancak en belirgin tarihsel değişimler ergenliğin psikososyal niteliği alanında ortaya çıkmaktadır.

Çok çok yüzyıl önce Batı ülkelerinin çoğunda gençlerin büyük çoğunluğu ortaöğretim düzeyine çıkamıyordu, oysa aynı ülkelerde şimdi zorunlu öğretim 16 yaşına ulaşmıştır. Yüzyıl önce okul bilgilerin temel kaynağını oluşturmaktan çok uzaktı ve çocukların değilse bile ergenlerin çalışması olağan bir şeydi. "Yaşamak yaşayarak öğreniliyordu". Bugünün 12-18 yaşlarındaki gençleri kendilerini ansızın atalarının çağında bulsalar, büyük olasılıkla, değerlerin, geleneklerin, tekniklerin ve rollerin tümüyle farklı olduğu bir başka dünyaya gittikleri izlenimine kapılırlardı. Bu "başka dünya" belki bu modern gezginlerin çoğunu şaşkınlıkla seyredirdi: Yüzyıl önce çalışmaya çok daha genç başlanıyordu, ama 18 yaşına kadar çocuk sayılmak da söz konusu değildi. Kuşkusuz teknik daha az ileriydi; ama uzman bir kişi, toplumda gerçek bir yol üstlenmeye yetenekli bir kişi sayılmadan önce yıllarca okula gitme zorunluluğu da yoktu.

1. YUNANLILARDA ERGENLİK ANLAYIŞI

Ergenlik sözcüğünün kullanımı XV. yüzyılda ortaya çıkmış görünmektedir (Muuss, 1975, Katchadourian, 1977). Bununla birlikte, Yunan filozofları çağından itibaren insanın çocukluktan yetişkinliğe doğru gelişimine ilişkin kuramsal bir anlayış mevcuttu.

a) Platon

Platon (İ.Ö. 427-347) bir kişinin karakterinin kazanılmış alışkanlıklara bağlı olarak çok erkenden geliştiğine, çocuğa çevre tarafından önerilen davranış kurallarının onun gelecekteki evrimi için çok önemli olduğuna inanıyordu. Platon bedenle ruhun ikiliğine inanıyordu ve ona göre ruh üç katmandan kurulmuştu. Birincisi insanın arzularını ve iştahlarını, ikincisi cesareti, direnci ve saldırganlığı içeriyordu; bedenden bağımsız olan ve ruhun özünü temsil eden üçüncüsü de akıldan, ölümsüzlükten ve doğüstü olandan oluşuyordu. Platon'a göre çocukluktan yetişkinliğe doğru gelişme süreci, insanın özünde bulunan birinci katmanın, nesnelere ilişkin kavrayışın ve kanıların gelişimiyle nitelenen ikinci katmana, sonunda da ergenliğe ve yetişkinliğe bağlayabileceğimiz üçüncü katmandaki akıl ve zeka gelişimine dönüşen aşamalı bir olgunlaşmadan ibaretti (Muuss,

1975). Platon'a göre, ruhun bu üçüncü katmanına herkes mutlaka ulaşamazdı. Platon, düşünlerin doğuştan olduğuna ve öğrenmenin bu unutulmuş düşünlerin yeniden keşfedilmesinden ibaret olduğuna da inanıyordu; ancak bu "yeniden keşfetme"nin oranı herkes için aynı değildi.

Platoncu pek çok kavram insan gelişimine ilişkin modern kuramlarda kullanılan kavramlarla karşılaştırılabilir niteliktedir. Örneğin, Freud'un önerdiği kişilik yapılaşmasındaki "id", "ego" ve "superego" bazı yönlerden Platon'un üç katmanına yaklaşıyor. Aynı şekilde, Piaget'in önerdiği ve bütün ergenler ve yetişkinlerce ulaşılamayan soyut düşünce ile Platon'un (1921) betimlediği ruhun üçüncü katmanı arasında koşutluk kurulabilir.

b) Aristo

Bir başka büyük Yunan filozofu ve Platon'un tilmizi olan Aristo (İ.Ö. 384-322) beden ve ruh ikiliğine inanmıyordu; çünkü ona göre bunlar işlevsel bakımdan birbirine bağlı yapılarıdır. Aristo yetişkin olgunluğuna doğru gelişimi, her biri yedi yıllık üç dönemin sonucu sayıyordu: 0-7 yaşlarda küçük çocukluk, 8-14 yaşlarda çocukluk ve 15-21 yaşlarda gençlik. Aristo'ya göre gelişim hiyerarşik biçimde gerçekleşir; yeni gelişimin sonuncu evreleri ilk evreler sırasında gelişen öğeleri içerirler. Söz gelimi, küçük çocuklar iştah ve heyecanlarının denetimi altındadırlar, istençli eylemler yapmaya yeteneklidirler, ama gerçek seçimler yapamazlar; psikolojik alanda hayvanlara benzerler. Seçim yapma yetisi ancak ergenlikte ortaya çıkar; iştahları ve heyecanları ortadan kalktığı için değil, daha çok, bunlar 7 ile 14 yaşlar arasında kazanılan denetime ve kurallara yerini bıraktığı için. Buna da bilinçli yargılara olanak veren daha özerk bir ayırt etme yetisi eklenir. Bu yeni özerkliğe karşın, Aristo, 15-21 yaşlarındaki evreyi, tutku -ki en güçlüsü cinsellik-, tepisellik, denetim yokluğu, fakat aynı zamanda cesaret, idealizm, başarı hazı ve iyimserlikle nitelenmiş buluyordu (Muuss, 1975). Aristo'nun çağında Yunanlı ergenlerin eğitimi matematik, astronomi, geometri ve müzik üzerine kuruluydu. Yunan egemenliğinin sona ermesinden sonra bu denli açık biçimde dile getirilmiş bir insan gelişimi betimlemesinin ortaya atılması için yüzyılların geçmesi gerekecektir.

2. ORTAÇAĞDA ERGENLİK

Ortaçağda, yani IV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın sonu arasındaki uzun dönemde insan anlayışı teolojinin egemenliği altındaydı. İnsan her şeyden önce Tanrının onun tarafından belirlenen bir yaratığıydı. Sonuç olarak, zihinsel büyüme ancak ilahi yaratmanın aşamalı bir büyütme işlemiydi (agrandisman): Çocuk minyatür halinde bir yetişkin olarak görülüyordu. Nitelik bakımından benzer sayılan çocuk ile yetişkin arasındaki farklılık nicelik alanında kalıyordu. Böylece gelişimdeki evre kavramı dikkate alınmıyordu. Hem fiziksel hem zihinsel açıdan gelişim niceliksel bir büyümeyle temsil ediliyordu. Gelişime ilişkin bu algılama biçimi

doruk noktasını, spermin, dölyatağına ekildiğinde doğal olarak organ ya da doku farklılaşması olmadan büyüyecek minyatür halde bir yetişkin insan ("homonculus", ya da küçük insan) içerdiği düşüncesinde buluyordu.

3. RÖNESANSTA ERGENLİK

a) Comenius

Rönesansta insan gelişimi kavramının yeni biçimleri özellikle Çek (Moravya'lı) piskopos Comenius'un (1592-1670) katkılarıyla ortaya çıktı. Comenius, her biri altı yıllık dört evreden oluşan bir çocuk gelişimi görüşüne dayanan bir okul örgütlenmesi önerdi. Comenius'a göre okul programlarının bölümleri gözlemlenen yeteneklerin doğal art arda geliş sırasına göre düzenlenmeliydi. Yaşamın ilk altı yılında çocuk temel bir eğitim almak, duyuşsal ve devinimsel yetilerini denemek üzere evde kalmalıydı. 7-12 yaşlar arasında, kız ve oğlan, zengin ya da yoksul bütün çocuklar kendi anadillerinde (o çağda yaygın olduğu gibi Latince'de değil), diller, toplumsal gelenekler ve din konusunda iyi bir bilgi kazanacak biçimde ve zihinsel yetilerini (bellek, imgelem, vb.) geliştirmek üzere bir ilk eğitim almalydılar. Platon gibi Comenius da, ergenlikte yani 12-18 yaşlar arasındaki dönemde, matematik, hitabet, etik gibi disiplinlerin Latince olarak öğrenilmesi yoluyla eğitimin usavurma gelişimini sağlaması gerektiğini düşünüyordu. Nihayet, eğitim sistemi 18-24 yaşlarındaki gençlerde, özellikle genç yetişkine yolculuk etme ve üniversiteye gitme olanağını sağlayarak bir kendini-denetleme ve istenç gelişimi uyandırmalıydı. Comenius'un benimsediği pek çok kavram Piaget'in kuramında ve bugün bildiğimiz okul sistemlerinin eğitim amaçlarında kendini göstermektedir (Muuss, 1975).

b) John Locke

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İngiltere'de John Locke (1632-1704) ve İsviçre'de Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) gelişim konusunda yeni görüşler getirdiler. Locke'a göre deneyim, duyularımız aracılığıyla dış dünyanın gözlemlenmesinden ya da nesnelere anlamamızı sağlayan zihinsel işlemlerin algılanmasından ibaret olan bilgilerimizin kaynağı idi. Locke'a göre yeni doğmuş çocuğun zihni, küçük çocukluğun zihinsel edilginliğinden ergenliğin bilişsel etkinliğine doğru tüm deneyimlerin kaydedildiği bir beyaz sayfa gibiydi. Doğuşta eşit olan insanlar, içinde geliştikleri çevreye göre değişik yetkinlik derecelerine ulaşacaklardı.

c) Jean-Jacques Rousseau

Aklı insan doğasının ilk ögesi olarak kabul eden Locke'un görüşlerinden etkilenen Rousseau insanı daha çok duyuşsal bir varlık olarak düşünüyordu. Rousseau'ya göre çocuk özünde iyidir ve toplum, doğal geliş-

min uyumuna ters düşen sınırlayıcı kurallar ve normlar yararına çocuğun doğasını tanımayarak onu bozmaktan sakınmalıdır. Rousseau dört gelişim evresi önerdi: Küçük çocukluk ya da "hayvani" evre (0-4 yaşlar); çocukluk ya da "vahşi" evre (5-12 yaşlar); gençlik (12-15 yaşlar); ergenlik (15-20 yaşlar). Birinci evrede çocuk bir hayvan gibidir, zihinsel gereksinmelerinin ve duygularının egemenliği altındadır; şu halde eğitim çocuğun duyuşal-devinimsel keşiflerini uyarmalı ve doğasına saygı göstermelidir. "Vahşi" evrede duyuların yaşanması eğitimin ilk amacı olmalıdır, bu evrede okuma ya da yazma gibi soyut içeriklerin öğretilmesi doğru değildir. Temel görüş çocuğun yüreğini kötülöklere karşı savunmalarla donatmak ve zihnini hatalara karşı korumaktır. Rousseau, 12 yaşında içeriklerin ve ürünlerin öğretiminden çok, özerk öğrenme sürecine ve etkin keşfetmeye öncelik tanıyan akılcı eğitimin dikkate alınması gerektiğini düşünüyordu. Ergenlikte bilinç gelişir ve böylece ahlakın ortaya çıkmasını sağlar. Kişi, onu başkalarına yöneltir ve ona gerçekten sevmeyi sağlayan duyuşal bir olgunlaşma kazanır. Rousseau, kişisel gelişimde çevrenin, eğitim yöntemlerinin ya da kültürün rolünü ikinci plana koyma pahasına, gelişim anlayışında insan doğasına saygının gerçek bir savunucusu olmuştur.

4. DARWIN'İN BİYOLOJİK EVRİM KURAMI

İngiliz doğabilimcisi Charles Darwin (1809-1882) XIX. yüzyılın en önemli bilginlerinden biridir. Türlerin çağlar boyunca doğal ayıklanmasına dayanan ve bugün "Darwincilik" diye adlandırılan bir evrim kuramı geliştirdi. Darwin tek hücreli organizmalardan insana kadar türlerin biyolojik evrimine ilişkin bütünleşmiş bir görüş önerdi. Besin yetersizlikleri ve rakiplerin varlığı nedeniyle aynı türün bütün temsilcilerinin yaşamalarını sürdürmediklerini gözlemişti; yaşamı sürdürme savaşı filogenetik dizide önemli bir rol oynuyordu. Sadece en iyi uyum sağlayan organizmalar yaşamalarını sürdürüyor ve çoğalıyorlardı. Aynı şekilde, çevreye en az uyum sağlamış türler silinme eğilimi gösteriyorlar ya da yaşamı sürdürmek için en iyi uyum özelliklerine sahip olan ve daha iyi donatılmış yeni ırklar, yeni soylar doğuruyorlardı. Bu, türlerin doğal ayıklanması ilkesidir.

Darwin'in türlerin uyum sağlamasına ilişkin kuramı belirli bir türün olası uyum etkenlerinin gruplandırılabilirliğini gösterdi; bu da modern insan anlayışımızın ve insanın biyolojik evriminin temel ilkelerinden birini oluşturmaktadır. İnsan milyonlarca yıl boyunca evrimleşti ve beyninin ağırlığı ve hacmi derece derece arttı, düşünce ve dil gelişimi de bundan kaynaklandı. Bugün bilgi alanında -yani epistemolojik alanda- insanın, çevreye gitgide daha güçlü müdahalelerde bulunmasını sağlayan bir aktarılabılır kavramlar dağarcığı geliştirdiği kabul edilmektedir. Belki insanın olası sonuçlarını düşünemeyeceği kadar hızlı büyüyen bu yeni yetiler bir takım yeni sorunlar getirmektedir. Günümüzde insanlığa karşı en büyük tehditlerden biri, insanın müdahalesinden doğan ekolojik etkilerin bilinçdışından kaynaklanmaktadır.

Temel yapıtlarının² ortaya çıktığı çağda Darwin, insanın Tanrı tarafından yaratılmasına ilişkin çağın güçlü dinsel ilkeleriyle doğrudan çatışmaya girmişti. Pekçok düşünce akımı yanlıları için insanın diğerlerinden daha gelişmiş bir hayvan türü olduğunu ve aynı yasalara bağlı bulunduğunu kabul etmek çok güç oldu.

Darwin, gelişimin özel bir dönemi olarak ergenlik üzerine bütünlüğü olan bir görüş önermemişse de, onun biyolojik evrim kuramı ontogenetik değişimlerin yeni bir açıdan görülmesini sağladı. Özellikle Jean Piaget'in kuramı, uyumun bir kişi-çevre etkileşimi süreci olduğunu kabul eden Darwinci biyolojik yaklaşımla bağdaşan ve onu sürdüren bir bilişsel gelişim görüşü getirmektedir.

5. STANLEY HALL'IN KURAMI

Özel olarak ergenlik üzerine kurulmuş bir psikoloji kuramı ise Granville Stanley Hall'den (1844-1924) gelmektedir. Amerikalı psikolog G.S. Hall öğrenimini Almanya'da Wilhelm Wundt'la (Leipzig'deki ilk deneysel psikoloji laboratuvarının kurucusu) ve Amerika'da William James'le (ilk Amerikan psikoloğu sayılır) yapmıştı. G.S. Hall modern psikolojinin gerçek bir öncüsü oldu; önemli bir kuramsal etki yarattı, aynı zamanda bugün hâlâ çok etkin olan kurumların temellerinin atılmasında da katkısı oldu.

Birleşik Devletler'de Massachusetts Eyaletinde Workester'deki "Clark Üniversitesi"ni kendisi kurdu, "Amerikan Psikoloji Derneği"ni örgütleyenlerden biridir, "Amerikan Psikoloji Dergisi"nin de kurucusudur. Ergenliğe ilişkin görüşlerini *Ergenlik: Psikolojisi ve Fizyolojiyle, Antropolojiyle, Sosyolojiyle, Cinsellikle, Suçla, Dinle ve Eğitimle İlişkileri* başlıklı iki ciltlik yapıtında dile getirdi (Hall, 1904); başlığının da gösterdiği gibi bu kitapta pek çok konuya yaklaşmakta ve kişisel görüşlerini çeşitli istatistiksel verilerle desteklemektedir.

Hall'a göre insan türünün gelişim planı her bireyin genetik yapısında kayıtlıdır. Gebelikten olgunlaşmaya kadar evrim, evriminin başlangıcından beri insanlığın geçtiği ve genetik bir iz bırakmış olan evrelerin her birey tarafından yeniden özetlenmesine denk düşer. Bu, biyogenetik "özünü yineleme" (récapitulation) kuramıdır.

Hall'a göre doğumdan yetişkinliğe kadar aştığımız her evre, filogenetik evriminde insanlığın geçtiği bir dönemin imgesine ya da yeniden üretilmesine denk düşmektedir. Hall'ın filogenetik (milyonlarca yıl süren) evrim ile ontogenetik (bir bireyin yaşamındaki) gelişimi simetrik kılma çabasında Darwin'in etkisinin rol oynadığı görülmektedir.

2 Doğal Ayıklama Aracılığıyla Türlerin Kökeni Üzerine (1859), Evcil Hayvanların ve Bitkilerin Çeşitlenmesi Üzerine (1868), İnsanın Soyüzerine (1871).

Hall (1904) gelişimde dört evre önerdi: a) Küçük çocukluk (0-4 yaşlar); b) çocukluk (5-7 yaşlar); c) gençlik ya da önergenlik (8-12 yaşlar) ve d) ergenlik (13-24 yaşlar). Hall'e göre küçük çocuk bir hayvan gibi yaşar (atalarımızın dört ayak üzerinde yürüdüğü sıralarda olduğu gibi) ve genetik olarak kaydedilmiş içsel olgunlaşma güçlerinin itmesiyle daha bağlantılı, daha iyi denetlenmiş bir davranışa doğru derece derece evrimleşir. Bu bağlamda çevrenin fazla bir önemi yoktur, çünkü bütün insanlar içinde geliştikleri sosyo-kültürel bağlamın çok önemli olmadığı aynı aşamaları geçerler. Hall'a göre çocukluk, saklambaç ve kovalamaca oyunlarının, kulübe ve mağara inşaatlarının gösterdiği gibi, insanoğlunun avcılık ve balıkçılık yaşadığı çağa denk düşmektedir. 8-12 yaşlar arasında (yani gençlikte ya da önergenlikte) kişisel denetimi öğrenme eğilimi ve çeşitli alışkanlıklar ortaya çıkar. Hall'a göre bu, okumanın, yazmanın, yabancı dillerin, mekanik becerilerin, vb. öğrenilmesi için ayrıcalıklı bir andır. Ergenlik, insanoğlunun, tekniğin olmadığı ama sık ve taşkın geçişlerin kendini gösterdiği kabile toplumlarında yaşadığı çağa karşılaştırılabilecek bir dönemdir. Bu, uygarlıktan önce gelen çağdır; bu çelişkilerle, yani tutkulu etkinlik ile kayıtsız uyuşukluk arasında gidip gelmeyle, yoğun benmerkezcilikten cömert özgeciliğe geçişle nitelenmiş olan bir kargaşa ve stres (İngilizcedeki deyişle "storm and stress") dönemidir. Ergen, bazen yalnızlık içinde kendini yalıtım, bazen hemen kurulmuş dostluklar arasında yaşamak ister (Muuss, 1975).

Hall'e göre ergenlik, gelecek yaşamın akışını değiştirebilecek çok önemli bir dönemdir. Bu, toplumsal rollerin belirlendiği, değerlerin yeni akılyürütme, bilinçli ve daha olgun kişilerarası ilişkilere girme yeteneklerine bağlı olarak geliştiği andır.

Stanley Hall'ın kuramına yöneltilmiş eleştiriler arasında, çocuğun ve ergenin gelişimini açıklamasında çevreyi dikkate almayışını vurgulayan eleştiriye sıklıkla rastlanır. Aşırı yaklaşımında Hall, istenmeyen toplumsal davranışların bile filogenetik tarihin bir döneminin yeniden yaşanmasının yansımaları olduğunu, anababaların ve eğitimcilerin bundan kaygılanmaları gerekmediğini, çünkü bu davranışların göründükleri gibi kaybolacaklarını, yani genetik gelişimin çevrenin müdahalesi olmaksızın bunu sağlayacağını savunmaktaydı (Muuss, 1975).

6. ARNOLD GESELL: NORMATİF GÖRÜŞ

Hall'ın biyogenetik yaklaşımından etkilenen Amerikalı psikolog Arnold Gesell, 1950 yıllarının başlarında normatif bir gelişim kuramı, yani yaşamın bir yılından diğerine genel olarak karşılaşılan gelişim olaylarının gözlemlenmesine dayanan bir normal evrim modeli önerdi. Yale Üniversitesi'ndeki çocuk merkezinin yöneticisi olarak, onbinden fazla çocuğun normal oyun ve toplumsal etkileşim durumunda gözlemlenmesinden elde edilen sayısız miktarda veri topladı. Gesell ontogenetik değişimlerin görünen hızındaki değişiklikleri açıklamak için bir dizi ritmik bölümler

(séquences) ya da gelişim çevrimleri (cycles) önerdi. Gesell'e göre, görünürdeki düzensizliklere karşın, ergenlik olgunlaşmanın istikrarlı bir sürecidir; yine Gesell, her bireyin kendi büyüme yapısında tek olduğunu, ama gelişimin genetik yapısını türünün diğer bütün üyeleriyle paylaştığını düşündür. Gesell'e göre olgunlaştırıcı değişim süreci morfogenez olarak adlandırılabilir. Bu değişim süreci, çocukluktan yetişkinliğe kadar herbiri ilerleme noktalarından geçen hızlı ilerleme anları ve kazanılanı korumak için yararlı gerileme anları gösteren ve böyle sürüp giden bir sarmal gibi görülebilir. Kuşkusuz Gesell'in en çok tanınan ve belki de en çok eleştirilen katkısı, kendisinin saptadığı kronolojik yaşlara bağlı gelişim normlarıdır. Gerçekten Gesell'in psikolojik profilleri çok eleştirilmiştir: a) kız çocuklarla erkek çocuklar arasındaki farklılıkları dikkate almadığı için (ergenliğin başlangıcında kızlar biyolojik gelişimlerinde oğlanlardan aşağı yukarı 2 yıl öndedirler); b) kronolojik yaşa çok bağımlı kaldığı ve bu yüzden erken olgunlaşma ile geç olgunlaşma arasındaki farklılıkları gereğince dikkate almayı ihmal ettiği için; ve c) aile, okul, kültür, arkadaşlar gibi sosyokültürel etkenlerin etkisini yeterince hesaba katmadığı için (Lefrançois, 1981). Şu halde Gesell'in katkısı, esas olarak, somut olarak her bireyin gelişimine uymasa bile, dayanak görevi gören kolektif bir norm oluşturan ortak bir genetik yapının betimlenmesinden ibarettir. Aşağıdaki uzun alıntı Gesell'in ergenliğe ilişkin daha az normatif katkısı konusunda ayrıntılı bilgi vermektedir:

"Ergenlik yılları: Hernekadar beyin 8 yaşında yetişkin beyninin ağırlığına ulaşıyorsa da, ergenlik, merkezi sinir sisteminin daha karmaşık örgütlenmesinde ve organizmanın biyokimyasal alışverişlerinde derin değişimlere yol açar. Bu değişimler davranış yapılarının ve duygusal tutumların yine derin değişimlerine eşlik ederler. Çocuğun temel bireyselliği gençlik değişimleri sırasında bile oldukça sabit kalır, fakat kendine ve kültüre ilişkin görüşü büyük ölçüde yeni yönelimler gösterir. İnsan karakterinin en gelişmiş özellikleri böylece ortaya çıkar. Bu özellikler ırkın tarihinde sonradan kazanılmış olduğu için, doğal olarak bireyin gelişim çevriminde de daha geç ortaya çıkarlar. Bazen fiziksel büyümesini niteleyen bir çabuklukla -aniden- fıskırırlar.

Ergen çok az önce yetişkinlere kayıtsız bir varlıktı. Şimdiyse onların özelliklerine, kanılarına, davranışlarına karşı duyarlı bir varlık olmaya başlamaktadır. Tarihteki ve yaşam öykülerindeki kahramanlarını da seçti. Şimdi kültürel etkilere karşı aşırı derecede duyarlı olmuş durumda. Geçmişte kendi kendisiyle yetiniyordu, şimdiyse idealin peşinde. Edebiyat, sanat, din yeni bir anlam kazanıyor ve bunlar düşüncesinde yeni karışıklıklar yaratabilirler. Soyut düşüncelere karşı son derece şaşırtıcı yeni bir ilgi gösteriyor. Kendisini bulmak amacıyla onları araştırıyor. Bu araştırmada tıpkı çiçek toplayan 2,5 yaşındaki bir çocuk gibi bir düşünceden diğerine

geçiyor. Okul öncesi çağdaki çocuk da kendini yöneltmede, farklılıkları ayırmada, karşıları dengelemede aynı güçlükleri gösterir. Bu okul öncesi güçlüklerin gelişimin sadece geçici bir evresini oluşturduğunu anımsamak gerekir. Ergende de kıyaslanabilir büyüme sorunlarını ve benzer büyüme mekanizmalarını görüyoruz.

Ergen, şimdi başkalarının etkisine özel olarak açık ve zamanının kültürüyle ilişkiye girmeye eskisinden çok daha fazla çaba gösteriyor olsa da, olgunluk yokluğunun yarattığı yetersizliklerle daima karşı karşıyadır. Çevresel güçler belki artan bir güçle etkili olurlar, fakat ne o ne de anababası gösterdikleri büyük çabaya karşın gelişimin temel yasalarını aşabilirler. Ergenin gelişimi, 2 yaşın sendeleyici aşamasını, sonra 2,5 yaşın paradoksal aşamasını geçerken, sonra da 3 yaşın sağlama aşamasına ulaşırken, tanıdığı aynı yolu izler esas olarak. Daha çok küçük bir okul çocuğu iken biz onu bir ergenle karşılaştırmaya girişmiştik. Bir kez ergen olduktan sonra da, geçmişe giderek onu okul öncesi çocukluğunda olduğu haliyle karşılaştırabiliriz.”³

Ayrıca Gesell ergen-anababa etkileşimi için çok ilginç bir görüş ileri sürmüştür. Anababalar tıpkı ergen çocukları gibi gelişim içindedirler, öyle ki karşılıklı etkileşimlerinin niteliği karşılıklı gelişimlerinin zamanışığına bağlıdır (Gesell, İlg ve Ames, 1956). Ergen için, özerkliğini aramak ve yeni fiziksel, cinsel, bilişsel ve toplumsal yetilerinden yararlanmasını sağlayan rolleri denemeyi istemek son derece normaldir. Eğer anababası çocuğuna karşı geçmişte takındığı aynı denetim tutumunu ona daha fazla sorumluluk vermeden sürdürürse genç adam özerkliğini sürdürme olmadan kazanamaz. Bugün bu anababa-çocuk etkileşimi görüşü ekolojik yaklaşımın kabul ettiği biçimiyle gelişimdeki temel öğeyi oluşturmaktadır (Belsky, 1981).

7. ERGENLİĞE İLİŞKİN PSİKODİNAMİK KURAMLAR

a) Sigmund Freud

İnsan gelişimine ilişkin psikodinamik yaklaşımın baştagelen kavramcısı, hiç kuşkusuz, psikanalizin babası olan Sigmund Freud'tur (1856-1939). Freud'a göre zihinsel etkinlik ve davranış, ruhsal gelişimden sorumlu olan libidinal enerji tarafından denetlenir. Psişizm, gelişim boyunca oluşan üç yapıya göre eklenir: a) *İd* dürtülerin ve içgüdülerin deposudur, diğer iki yapı gelişimi için gerekli enerjiyi bu yapıdan alır; b) *Ego* dürtülerin denetlenmesini ve kişinin dış gerçekliğe uyumunu sağlar, akıl yürütme, bellek, yargı gibi zihinsel işlevleri yönetir; c) *Süperego*, yani ahlaki yapı, iyiyi ve kötüyü, dilekleri ve yasakları belirler. Freud, düşler ya

3 A. Gesell ve F.L. İlg, *Le jeune enfant dans la civilisation moderne*, P.U.F., Paris, 10. baskı, 1978, s. 258-260.

da hipnoz aracılığıyla yaklaşılabilecek ruhsal dünyanın sadece bilincinde olduğumuz şeyden ibaret olmadığına, istencimizden bağımsız olarak davranışımızı etkileyen tüm bir bilinçdışı evreni de kapsadığına inanıyordu.

Gelişime ilişkin Freud'çu kuram⁴ birbirine bağımlı iki olgunlaşma süreci önerir: a) kişiliğin gitgide bağımsızlaşmasıyla ve kişiye dürtülerini denetleme ve çevresine uyum sağlama olanağını veren gerçeklik ilkesinin ortaya çıkmasıyla kendini gösteren ego gelişimi; ve b) psikoseksüel gelişimin, artarda geliş çövreten bağımsız biçimde genetik olarak belirlenmiş beş evresine göre ilerleme (Baldwin, 1980; Strachen, 1953-1974).

Doğumdan 12. ya da 18. aya kadar çocuk *oral evre*'dedir. Libidinal doyumun temel aracı olan ağız dış dünyayla ilişkilerde (beslenme, anneyle temas, yalancı emme, nesnelere keşfetme, vb.) önemli bir rol oynar. Bu dönem iki alt-evreye bölünür: doğumdan süttten kesilmeye kadar giden "oral bağımlı" alt-evre ve süttten kesilmeden dişlerin çıkmasına (ve bunun sonucu olarak ısırma yetisinin ortaya çıkmasına) kadar giden "oral saldırgan" evre. *Anal evre* (12-18. aylardan 3 yaşına) temel haz kaynağı olarak ağzın yerini anal bölgenin almasıyla nitelenir. Temizliğin öğrenilmesine bağılı sfenkte denetim bu dönemin karakteristik olgusudur; bu dönemde nesnelere denetiminin araştırılması çocuğun çevresiyle ilişkilerinin tümünü etkiler. *Fallik evre* 3 ya da 4 yaşından itibaren ortaya çıkar; bu evre sırasında genital organlar temel doyum merkezi olurlar. Erkek çocuk Oedipus karmaşasını bu dönemde yaşar, yani bilinçdışı olarak annesini arzular ve rakibi olarak korktuğu (iğdiş edilme korkusu) babasına gıpta eder. Oedipus karmaşası anneye duyulan arzunun terkedilmesi ve babayla özdeşleşmesi ile ortadan kalkar. Kız çocukta benzer bir çatışma Elektra karmaşası adıyla mevcuttur. Baba arzu edilir ve anneye karşı düşmanca duygular duyulur. *Örtülü dönem* 6-7 yaşlarla 11-12 yaşlar arasında yer alır ve cinsel dürtülerin gevşemesiyle ve aynı cinsten anababayla güçlü bir özdeşleşmeyle nitelenir. Nihayet *genital evre* ergenlik döneminin (12-18 yaşlar) tümünü kapsar ve cinsel doyumun yetişkinliğe özgü yollarıyla aşırı derecede uğraşma ve cinsel dürtülerin belirgin biçimde artmasıyla nitelenir. Freud'a göre psikoseksüel gelişimin bu uzun dönemi fallik evreye bir gerileme içerir: Cinsel doyum biçimi olarak masturbasyonun yeniden ortaya çıkması, babayla özdeşleşmeye değil daha çok yaşlılarla özdeşleşmeye ve anneye (ya da Elektra karmaşası durumunda babayla) olmaktan çok yaşlılarla karşıcinsel ilişkiler kurmaya yönelen Oedipus çatışmasının geri gelmesi.

Her evreye özel bir libidinal doyum biçimi eşlik eder⁵. Aşılan her evrenin uyum sağlayıcı biçimlerinde görülen az ya da çok bir saplanma (fi-

4 Sigmund Freud'un kuramının iyi bir özeti için bk. A.L. Baldwin, *Theories of Child Development*, 2. baskı, Wiley, New York, 1980.

5 Libido, hazın aranmasına yönelik cinsel içgüdüden kaynaklanan temel ruhsal enerjidir.

xation) bireyin kişiliğinde iz bırakır. Söz gelimi, libidinal doyumun başta gelen kaynağını oluşturmasa bile, yetişkin bir kişinin cinsel doyumundaki önemli rolünü korur; aynı şey anal evre için de geçerlidir. Gelişimin erken bir evresinin (yetişkin gerçekliğinde yetersiz) uyum mekanizmaları üzerinde aşırı bir libido enerjisi saplanması olduğunda psikopatoloji söz konusu olur.

Bu kuramda ergenliğin temel amacı, temel cinsel doyum biçimi olarak genital evreye ulaşmaktan ve yasak (ensestle ilgili) olmayan libido nesnelere yatırım yapmayı başarmaktan ibarettir (Spiegel, 1951).

b) Anna Freud

Gelişime ilişkin bu Freud'çu betimlemede ergenliğin merkezi bir yer tutmadığı açıktır. Freud'un küçük kızı Anna Freud'un (1899-1982) katkısının ergenliğe ilişkin psikodinamik yaklaşıma çok daha fazla anlam kattığı söylenebilir (Gallatin, 1980). Bu psikanalizci çocukluğun cinsel dürtüleri ile ergenliğin cinsel dürtüleri arasında varolan farklılığa açıklık getirdi: Birinciler bireysel, otoerotik bir doyuma yönelmişlerdir, oysa ikincilerin kişilerarası ilişki yoluyla biyolojik yaşamı sürdürme boyutuna sahip olan bir üreme işlevi vardır. Anna Freud'a göre, erinliğin yol açtığı cinsel enerji artışı kişisel denetimi tehdit edebilir, id'in dürtüleri öylesine güçlenebilir ki ego uyum sağlama işlevinde geri kalabilir, dolayısıyla tepisellik ve engellenmeye dayanma eksikliği bireyde egemen işlevsel özellikler haline gelebilir. Buna koşut olarak, ergeni potansiyel olarak tehdit eden bir başka uyumsuzluk biçimi cinsel dürtülerin aşırı biçimde denetlenmesidir; bu durum kişide gerilimlerin patlayacak denli birikmesine yol açabilir. Bu iki karşıt eğilim, yani dürtüler tarafından aşılma eğilimi ve dürtüleri aşırı biçimde denetleme eğilimi ergen davranışının pek çok alanına yansır (aşk/nefret, yalnızlık/aşırı toplumsallık, benmerkezlilik/aşırı cömertlik, vb.) ve, Anned Freud'a göre, ergenin denetim ile libidinal doyumlar arasında bir denge sağlamak için yürüttüğü içsel savaşımları dile getirir. Sigmund ve Anna Freud dinamik ergenlik betimlemelerinde daha çok dürtülere karşı savunma işlevi üzerinde dururlar; buna karşılık, ergenliğin psikodinamik açıklamasına etkin katkılar sağlamış olan psikanalizci Peter Blos, egonun dürtülere karşı bu savunma işlevine gelişim süreçlerinin merkezindeki uyum sağlama işlevini eklemiştir.

c) Peter Blos

Blos (1979), ergenliğin çelişik ruh hallerini, çocukluğun libidinal nesnelere "ideal olmaktan çıkarma" (dédéalisation) sürecinin sonucu olarak açıklamaktadır. Bu süreç yoluyla genç kişi, yetersizliklerini keşfederek çocukluğunun ideal anababa imgelerini (baba ve anne) bozmaktadır; aynı zamanda kendi kişisel sınırlarını keşfederek kurulmuş olan benlik idealini de bozmaktadır. Bu "ideal olmaktan çıkarma" süreci büyüme sürecinin tamamlayıcı bir ögesini oluşturmaktadır; çünkü bu süreç, insanlık durumunun gerçekliğine daha uyumlu yeni nesnelere ulaştırulmasına

götüren tek yoldur. Bununla birlikte, Blos, bu süreci bilimsel düşüncede insanın evrenin merkezindeki yerini kaybettiği Kopernik devrimiyle karşılaştırarak çok daha yoğun bir değişimi ergenlikte görmektedir (Blos, 1979). Blos'a göre, ergenlik, bireyleşme için her ikisi de zorunlu olan ilerleme ile gerileme arasında (dürtülerle ego arasında) diyalektik bir gerilim süreci oluşturmaktadır. Böylece ergenlik kargaşası büyümenin normal sonucudur ve yeni bir kişiliğin kurulduğunu göstermektedir; bu yeni kişilikte çocukluğun sevgi nesnelere düşünmüş yetkinliklerini yitirmekte, farklılaşmış ve özerk bir kişisel mozayik içinde iyi ve kötü yanlarıyla yeniden bütünleşmektedir. Blos (1979) çelişik güçlerin bu bütünleşmesini açıklamak için "olgun ambivalans"tan söz eder.

Blos'a (1962) göre ergenlik üç aşama içerir: 1) Ergenliğin başlangıcı, 2) Asıl ergenlik, 3) Ergenliğin sonu. Başlangıçta örtülü dönemin sona erdiğini gösteren bir gelişim karışıklığı ortaya çıkar; bu karışıklık biyolojik olgunlaşma derecesi ile psikolojik bilinç arasındaki mesafe ve farklılıktan beslenir; kişisel büyüme varoluşun bu iki boyutunun bütünleşmesinin işlevidir. Ergenlikte kişi çocukluğunun imgelerini yeniden gözden geçirir ve, serbest kalan enerjiyi yeni dostlukların yaratılmasında kullanmak üzere, eski nesnelere kurtulan libido yatırımlarını yeniden değerlendirir. Ergenliğin sonu bir sağlamaşmayla belirginleşir.

Coleman (1980) ergenliğe ilişkin psikanalitik görüşü dört noktada özetlemektedir:

"Birinci olarak, ergenlik, esas olarak, içgüdülerin erenlikte su yüzüne çıkmasından doğan, kişilikte belirgin bir yaralanabilme özelliğinin bulunduğu bir dönem olarak görülmektedir. İkinci olarak, iç çatışmalara ve gerilimlere karşı koyabilmekte yetersiz olan psikolojik savunmalar nedeniyle uyumsuz davranışların ortaya çıkma olasılığı vurgulanmaktadır. Bu davranışların örnekleri mizaçta aşırı dalgalanmalarda, kişilerarası ilişkilerin dayanıksızlığında, depresyonda ve uzlaşmazlıkta bulunmaktadır. Üçüncü olarak, bağların çözülmesi süreci ergenlikte özel bir önem kazanmaktadır, çünkü bu süreç aile dışında olgun duygusal ve cinsel ilişkilerin kurulması için zorunlu sayılmaktadır"⁶.

Son olarak, Coleman, psikanalitik kuram tarafından ergenliğe bağlanan dördüncü önemli öge olarak kimlik oluşumunu belirtmektedir. Yazar, bu kuramsal akımın katkısının, sanki bir hastane ya da klinik ortamında oluşturulmuş bir ergenlik deneyiminden -ki bu da ergenler topluluğunun tümünün yaşadıklarını temsil etmez- çıkıyormuş gibi, ergenlikteki güçlük kavramını fazlaca abarttığını düşünmektedir (Coleman, 1980).

6 J.C. Coleman, *The Nature of Adolescence*, Methuen, London, 1980, s.6.

8. ERİK ERİKSON: KİMLİK BUNALIMI

Erik Erikson 1902'de Frankfurt'ta Danimarkalı bir ana-babadan doğdu. Viyana'da Sigmund Freud'la psikanaliz öğrenimi gördü ve Anna Freud'la didaktik analiz yaptı. Bu dönemde Peter Blos'un dostu ve iş arkadaşıydı. 1930'lu yılların başında Birleşik Devletler'e göçtü, orada birçok önemli üniversitede araştırmacı ve çocuk analizcisi olarak çalıştı ve çeşitli yapıtlar yayınladı (ayrıntılı yaşam öyküsü için bk. Coles, 1970).

Erikson genel olarak psikodinamik yaklaşım içinde sayılır. Ergenliğe ilişkin incelemesinin önemi nedeniyle burada ayrı olarak ele alınmaktadır.

Erikson gelişimde kişinin çocukluktan yetişkinliğe kadar geçirdiği sekiz evre önermektedir. Her evre, kişinin, kimliğini tümüyle koruyarak, çevrenin gereklerine uyum sağlayarak aşmak zorunda olduğu çatışmalar ve gerilimlerle belirlenmiştir. Blos'un kuramında olduğu gibi çelişik eğilimler arasındaki gerilim ve çatışmalar büyümenin enerji kaynakları olarak görülürler. Ancak, eğer çatışma doyurucu biçimde çözülmezse, olumsuz eğilim gelişimi frenleyerek ve gerektiğinde psikopatolojiye yol açarak egoyla bütünleşir.

Tablo 1, herbiri kendi arasında çelişen eğilimlere göre Erikson'un sekiz evresini vermektedir. Bu tabloda yazarın insan gelişimini, Freud'un önerdiği (Oedipus karmaşasını içeren) baba-anne-çocuk üçlüsünü önemli ölçüde aşan bir sosyo-kültürel bağlam içinde betimlediği görülebilir. Evrelerin herbirinde kişisel kimlik bireyin toplumsal ve kültürel dünyasının etkilediği beklenti ve dileklerle çarpışır; her evre çelişik eğilimleri açığa çıkaran çözülmesi gerekli psikososyal bir bunalımdır; bu karşıt eğilimler sonraki evreler sırasında ortadan kalkmazlar, ama gelişimin belirli bir evresinde en üst noktaya yani bunalıma ulaşırlar. Erikson'a göre, kişi-çevre etkileşiminin niteliği tümüyle çevre tarafından belirlenmez, çünkü kişi - sahip olduğu araçlara göre- kendi gelişimine etkin olarak katkıda bulunur (Erikson, 1959, 1968).

Tablo 1: Erikson'a Göre İnsan Gelişiminin Sekiz Evresi

Evre	Karşıt eğilimler	Psikososyal katkı
1. Küçük çocukluk	Güven-Güvensizlik	Karşılıklı tanıma
2. Okulöncesi çağ	Özerklik-Kuşku ve utanç	Kendisi olma isteği
3. Okula başlama	Girişimcilik-Suçluluk	Girişim ve gelecekteki rollere katılma
4. Örtülü dönem	Beceriklilik-Aşağılık	Görevleri tanıma ve tekniği kullanma
5. Ergenlik	Kimlik-Rol karışıklığı	Kişisel kimlik
6. Genç yetişkin	Yakınlık-Yalıtılmışlık	Yakın ilişki
7. Yetişkin	Süreklilik-Durgunluk	Soy üretme
8. Olgunluk çağı	Bütünlük-Umutsuzluk	Aşknlık

Kaynak: E.H.Erikson, *Identity: Youth and Crisis*, Norton, New York, 1968.

1. Karşılıklı tanıma: Karşılıklı tanıma evresinde güven ve güvensizlik birbiriyle karşıtlık durumundadır. Gelişimin bu evresi Freud'un oral evresine, yani küçük çocukluğa karşılıktır. Dış dünyayla temasın ve doyumun özel aracı ağızdır. Bebek dış dünyaya açılmak, dış dünyayı keşfetmek için ona güven duymak zorundadır; anne (ya da yerini alan kişi) bu temel güvenin geliştirilmesinde büyük bir etkiye sahiptir.

Böylece, yaşamının ilk yılı boyunca yaşadıklarına göre çocuk, başkalarına güvenme ya da güvenmeme ve karşılık olarak başkalarının güvenini kazanma duygusunu geliştirecektir.

2. Kendi kendisi olma isteği: Bu ikinci evre Freud'un anal evresine karşılıktır ve özerkliğin tutma-bırakma işlevlerini dengeleyen bir denetimin kazanılması için verilen savaşımla belirir:

“Böylece bu evre, sevgi dolu iyi niyet ve düşmanca ayak direme arasındaki, işbirliği ile dikkafalılık arasındaki, kendini dile getirme ile kendini kompulsif zorlama ya da tabi olucu itaat arasındaki ilişki konusunda belirleyici olmaktadır. Kendi değerini yitirmeksizin kendi kendini denetleme duygusu özgür irade duygusunun ontogenetik kaynağıdır. Kaçınılmaz bir kendini denetlemenin kaybı duygusu ve aşırı bir anababa denetimi kuşku ve utanca sürekli bir eğilim doğurur” (age., s. 109-110).

3. Girişim evresi: İkinci evre sırasında farklı bir kişi olduğu inancının kazanılmasından sonra, çocuk şimdi tutkularını tanımlamak zorundadır. Ne tip bir kişi olmayı istemektedir? Üstlenmeyi istediği roller hangileridir? Dile ve devinime egemen olunması, Freud'un fallik evresine karşılık olan bu gelişim evresine girişim duygusunu sağlar. Çocuk atılganlık niteliğiyle beliren işlevsel bir tarz kullanır: Güçlü bir devinimle mekanda atılganlık, gizilgüç olarak saldırgan bir ses ve dille başkalarının etkinliğine atılganlık, vb. Ne var ki, çocuğun girişimi onun girdiği alanı daha önce işgal edenlerle rekabete girmesine yol açabilir (örneğin, Oedipus karmaşası durumunda olduğu gibi). Böylece çocuk, girişiminin karşılığı olarak suçluluğu öğrenebilir.

“Girişim evresinin kimliğin sonraki gelişimine vazgeçilmez katkısı, kuşkusuz, çocuğun girişimini ve gelecekteki yetişkin görevler karşısındaki kararını açığa çıkarmaktır, bu da -garanti olmasa bile- kişisel yetilerinin gerçekleşmesini olanaklı kılar” (age., s. 122).

4. Görevleri tanıma evresi: Erikson'a göre çocuk başka hiçbir anda Freud'da örtülü döneme karşılık olan dördüncü evredekinden daha fazla öğrenmeye eğilimli değildir. Böylece çocuk birisi olma umudu açısından çevresinde ona önemli görünen her şeye açılır. Çeşitli alanlardaki bütün beceri türlerini öğrenme, geliştirme ustalığı ve titizliği, büyük olasılıkla

onu belki de bu öğrenme oburluğunun kökeninde bulunabilen aşağılık duygusunu silen başarılarla ve kendini yeniden tanımaya götürür. Bununla birlikte öğrenme arzusunda daha büyük bir konformizm tehlikesi vardır; imgeleme gücü aceleyle seçilmiş bir uğraş uğruna feda edilebilir, bu da gelecekteki gelişmeye ketvurabilir.

5. *Kimlik bunalımı*: Beşinci evre yani ergenlik evresi Erikson'da kimlik bunalımına karşılıktır. Erikson'a göre bu evre kimliğin ortaya çıkmasını sağlayacak bir araştırma, içebakış ve keşfetme evresidir. Erikson için kimlik, önceki evrelerin özdeşleşme öğelerinin, şimdiki gizilgücün ve yeteneklerin, geleceğe ilişkin dileklerin bütünleşme olgusudur. Rol karışıklığından ya da kimlik kargaşasından kaçınarak kişisel bir kimlik oluşturma uğraşı, genç kişinin her şeyden önce kişisel bir bilanço yapmasını içerir: Ben kimim? Nereden geliyorum? Nereye gidiyorum? Bu sorular bireysel ve özeldir, hiç kimse bunları başkasının yerine yanıtlayamaz. Bununla birlikte, tarihi ya da kişisel geçmişi tanımak için çevrede dayanak noktalarının varolması gencin bu bilançoğu yapmasını ve uygun değerleri seçmesini kolaylaştırabilir. Örneğin, ailenin yokluğu ya da önemli toplumsal kargaşaların varlığı bu bilançonun yapılmasını daha da zorlaştıracaktır. Erikson'a göre, böyle bir kişisel kimliğin kurulmasında uğranan başarısızlık bir rol karışıklığına, bir kargaşaya ya da sürekli bir yabancılık duygusuna yol açabilir. Bu rol karışıklığı, örneğin, içinde geliştiği yakın toplumsal çevreye bağlı olarak kişilik değiştiren gençlerde bulunur. Okulda itaatli ve düzenli, anababasıyla inatçı ve kaprisli, yaşıt grubunda her şeyi yapmaya hazır, vb. Bu "bukalemun" evresi ergenliğin sonunda da varlığını sürdürdüğünde ve kesin bir kimliğe bağlanma olmadığında, karışıklık gerçek ve yakın ilişkilerin kurulmasına bir engel olarak sürüp gider; buna karşılık, genç yetişkin kendini kişiliğinde bulmayı başardığında bu "bukalemun" evresi gelişim alanında sadece yapıcı bir deneyim olacaktır.

Yaşıt grubu, rolleri denemek, farklı imgeler sunmak ve bunların toplumsal etkisini gerçek kişilerarası ilişkiler çerçevesinde tanımak bakımından en uygun ortamı oluşturur. Erikson ilk aşkları da kendini sınamak için yararlı geçitler olarak görür; ona göre bunlar, âşık ergenler arasındaki uzun konuşmaların da gösterdiği gibi, "cinsel" olmaktan çok "kişilerarası" niteliktedir: "Çünkü pekçok genç konuşmayı ve karşılıklı özdeşleşme sorunlarını dile getirmeyi kucaklaşmaya yeğ tutar" (age., s. 132).

Erikson'a (1959) göre bütün ergenler aynı özdeşleşme arayışı sürecinden geçmezler. Erikson, bunalım olmadan, gerçek deneyim yaşamadan ortaya çıkan kimliği "hazır kimlik" ("forclosure identity") olarak adlandırır. Bu, örneğin, çok erkenden toplumsal bir rol oynayan ya da başka şeyleri tanımadan, gelecekteki yönelimini soruşturmadan bir iş tutan genç kişinin durumudur. Genellikle kişiler, özgür seçimle değil çoğu zaman anababalarının (ya da başka müdahalecilerin) dinsel, kültürel ya da siyasal değerlere göre aldıkları kararlarla oldukları şeyi olurlar. Bu gençler,

konformizm ve otoriteye saygı yoluyla, kişisel oluşumlarına gerçekten katılma olmaksızın bu tip bir geleceği kolayca kabul etmişlerdir. Gençlerin onlara önceden anababaları tarafından çizilmiş bir yolda geliştirdikleri kültür bugün de bulunmaktadır.

Öte yandan, kendilerini egemen kültürün dışına atılmış hisseden ve toplum tarafından reddedildikleri izlenimini taşıyan ergenler Erikson'un "olumsuz kimlik" (identité negative) adını verdiği şeyi kuracaklar, yani kendilerini marjinal durumlarıyla tanımlayacak, antisosyal davranışlara değer verecek, becerikli dolandırıcılar vb. olmayı umacaklardır. Olumsuz kimlik sadece antisosyal davranışların değil derin nevrozların da kökeninde bulunabilir:

"Örneğin, büyük oğlu ölmüş ve, karmaşık suçluluk duyguları nedeniyle oğlunun anısına dayduğu büyük bağlılık ölçüsünde diğer çocuklarına asla bağlanamamış olan bir anne, diğer oğullarından birinde, hasta olmanın ya da ölmenin sağlıklı olmaktan çok daha fazla kabul edilme güvencesi oluşturacağı inancını yaratmıştır."

Bir diğer örnek. "Alkolik erkek kardeşine karşı bilinçdışı bir ambivalans yaşayan bir anne, oğlunda yalnızca erkek kardeşinin bir tür tekrarı oluşturuyor görünen özelliklere tepki gösteriyordu. Bunun sonucu olarak oğlan için bu olumsuz kimlik doğal iyi olma girişimlerinden çok daha fazla gerçekçi gelmeye başladı, ayyaş olmak için çok çalıştı, fakat böyle olmaya gerekli öğeler bulunmadığı için sonunda genel felç durumuna düştü" (age., s. 175).

6. *Yakın ilişki*: Altıncı evre ya da altıncı bunalım, yakınlık evresidir. Erikson'a göre, iki kimliğin kaynaşması olarak gerçek yakınlık, ancak bireysel kimlik olduğu zaman olanaklıdır. Bu yazara göre cinsel yakınlık bu ilişkinin sadece bir bölümüdür: "Kimliğinden emin olmayan genç kişi yakın ilişkilere girmekten kaçınacak ya da kendini gerçekten vermekten uzak tatsız yakın eylemlere atılacaktır." (age., s. 136).

Yakın ilişkiler kurmayı başaramayan genç kişi, kişilerarası ilişkilerde kalıplaşmış bir üslupla sınırlanmış kalacak ve derin bir yalıtılma duygusu duyabilecektir. Erikson'un modelinde yalıtılma yakınlığın karşıtı olan eğilimdir.

7. *Soy üretme evresi*: Yetişkin çağın olgunluğuna karşılık olan yedinci evre çocuk sahibi olma ve onlara uygun bir biçimde gelişmeleri için yardım etme kaygısıyla belirir. Soy konusundaki bu güdülenme çocuk sahibi olmaktan başka tasarımlara, örneğin kişinin izini bırakacağı, bir bakıma kendini sürdüreceği başka türden (mesleksi ya da kurumsal) gerçekleştirmelere yönelebilir. Bu yaratma, üretme isteğinin karşıtı olan eğilim durgunluk duygusudur. Böylece kişi kendisini kendisinin tek çocuğu gibi

görür, kendisiyle -bazen fiziksel ya da psikolojik bir özür nedeniyle- aşırı derecede uğraşır. Yaratma, kendini gerçekleştirme, kendini sürdürme isteği Erikson'a göre yetişkin yaşamın temel bir güdüsüdür.

8. Aşkınlık: Sekizinci evre Erikson'un kuramında yaşamın son bölümünde karşılıktır. Bu sonuncu evre geçmiş yaşam karşısında benimsenen tutumla ilgilidir. Bir yanda, iyi ve kötü anlarda yapılması gerekenin en iyisini yapmış olma duygusu vardır; genç kuşakların üyelerinin yönetimin emanet edilebileceği ve diğer gerçekleştirmeler için de izin verilebileceği hayat arkadaşları olduğu fikri de bununla birliktedir. Bu, olgunluk çağının tam anlamıyla ait olduğu tek dönem olarak algılanan yaşamın tümüne ilişkin bir bütünlük duygusudur. Sahnenin öbür yanında geçmişin sözü edilen bütünlüğünü gerçekleştirme yetersizliğinden doğan umutsuzluk bulunur. Umutsuzluk, zamanın çok kısa olduğu ve başka şeylere girilmek için, bir başka yaşama başlamak için artık yeterince zaman kalmadığı izleniminden kaynaklanır. Erikson'a göre bu umutsuzluk, bazen yaşamdan, bazı kuruluşlardan, simgelerden ya da kişilerden tikslenme, düş kırıklığı, acı duyma anlatımının ardına gizlenebilir.

Erikson'un kuramı kuşkusuz her zaman beklendiği kadar açık ve kesin değildir. Fakat kişiyi gelişiminin başından sonuna kadar izleme ayrıcalığına sahiptir. Bu kuram yaşamın tümüne ilişkin bir görüş önerir ve ergenlik onda çok önemli bir yer tutar. İnsanın psikososyal gelişiminin bu sekiz sahnelik senaryosunda ergenliğin rolü, kimliğini tanımlayarak kişinin yetişkinlik yüzünün kalıbını çıkarmaktır.

9. PSİKODİNAMİK GÖRÜŞ VE ÇAĞDAŞ ERGENLİK

Psikodinamik akımda ergenlikteki gelişimin daha geniş bir açıklamasını Blos ve Erikson gibi yeni-Freudçulara borçluyuz. Bu açıklamada ergenlik, bunalım halinin sadece dürtülere karşı bir savunmanın sonucu olarak gösterildiği bir evre değildir; aynı zamanda ve belki de daha çok, uyum sağlayıcı bir evre, normal olarak başarısız denemeler içeren bir kendi kendini arayış, şimdinin bilincinde geçmiş ve geleceği güç ama yoğun bir bütünleştirme evresidir.

Genel olarak insanın ve özel olarak ergenliğin gelişimine ilişkin psikanalitik açıklama post-Freud'çu katkılarla gelişmiş görünmektedir, fakat bazı boyutlar hâlâ geliştirilmeye gereksinme göstermektedir. Örneğin Erikson, kişiye çevresine uyum sağlamasından daha büyük bir özerklik yükleyerek ve böylece savunmalarla libidinal dürtüler, bilinçle bilinçdışı vb. arasında oluşan bir iç gerilim fikrini temel olmaktan çıkararak kişilik anlayışımızın kesinleşmesine katkıda bulundu; ama Erikson'un yapıtı belki bugünün kız ergeninin yaşadığı şeyleri tümüyle kapsamaktan uzaktır. Freud'çu kuramda kadın-erkek ilişkileri konusunda dinamik kavram olarak, modern kız çocuğun gelişimini açıklamada gerçekten yararlanıl-

ması hâlâ güç olan Elektra karmaşasının karşıtı olarak Oedipus karmaşasının geniş biçimde kullanılması, yüzyılın başlarındaki kültüre göre yaşadığı izlenimini uyandırmaktadır bazen. Buna koşut olarak Erikson'un yaklaşımı da bazen, baba-anne-çocuk üçlüsünden çıkararak toplumun tümüne açılmanın gerçekleştiği, ama çağdaş kadına yeterli bir biçimde yer vermeyen bir modelin önerildiği bir savaş-sonrası kültürüyle ilişki içinde bulunduğu izlenimini doğurmaktadır. Erikson'da toplumsal boyut gelişimin psikodinamik açıklamasıyla bütünleştirilmemiştir; bu toplumsal boyut ergenlikte bir kimlik arayışının temel hazırlanma etkeni olan tarihsel boyutla da tümüyle bütünleşmemiştir (Elder, 1980). Kadının özgünleşmesi ve ergenlikte cinslerin farklı yörüngeler çizdiğinin görgül olarak bilinmesi yeni olduğu için, psikodinamik yaklaşım henüz bu evreyi tümüyle aşamamıştır: "Gelecekte cinslerin farklılıklarına ilişkin bir açıklamanın, en azından pre-Freud'çu çağın bastırma ve yadsımlarına kapılmaktan sakınmak için, post-Freud'çu görüşleri anlamak zorunda olduğuna inanıyorum." (age., s. 268).

10. KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ VE ERGENLİK

Buraya kadar verdiğimiz modern kuramlar, yani Gesell'in ve Freud'un, Hall'in ve Erikson'un kuramları, insan gelişiminin motoru olarak biyolojiye üstünlük tanıdıkları ve bunun sonucu olarak ergenlikte belirlenen mekanizmaların evrensel -çünkü genetik olarak kaydedilmiş- olduğunu savundukları ölçüde hepsi de az-çok Darwinci yaklaşımdan esinlenmektedir. İnsan biyolojisinin bütünleyici bölümleri olarak bazı kavramların ciddi bir biçimde tartışma konusu edilmesi 1930 yıllarından itibaren kültürel antropolojinin keşifleriyle başlamıştır.

Ünlü Amerikalı antropolog Margaret Mead (1901-1978) bu yolda önemli bir öncü rolünü üstlendi. Kültürel antropoloji gelişime ilişkin biyolojik ya da dinamik açıklamalara karşı çıkmakla kalmadı, batı kültürlerinde gözlemlenen olguların bütün insan toplumlarında mevcut olmadığını gösterme olanağını sağladı ve sahada toplanmış verileri yorumlamak için çoğu zaman psikanalizin kavramlarından esinlendi (Mead, 1928, 1973). Margaret Mead'in çalışmaları, her ne kadar kültürel görecelik gibi kavramlarla, özellikle ilkel toplumdaki ergenliğe geçiş törenlerinin belirlenmesi aracılığıyla, yaşamın bu döneminin yaşantıları üzerindeki kültürün etkisini değerlendirmeye katkıda bulunmuşlarsa da, ergenlikteki gelişime ilişkin açık bir kuram içermezler (Muuss, 1975).

Bir diğer ünlü antropolog ve Margaret Mead'in arkadaşı olan Ruth Benedict'in (1887-1948) çalışmaları ergenliğe ilişkin antropolojik görüşe anlamlı bir kesinlik kazandırmıştır (Benedict, 1934; 1938).

Biyolojik ve dinamik gelişim kuramları insanın evriminde süresizlik içeren evreler önerdikleri halde, Mead (1933) ve Benedict (1938) geli-

şimi aşamalı ve sürekli bir süreç olarak görürler. Onlar için, yeni doğan çocuğun hemen hemen tam bağımlılığı ile yetişkinin özerkliği arasındaki geçiş üniform bir ilerlemeye göre gerçekleşir, evreleri yaratan kültürdür.

Batı kültüründe çocukla yetişkin arasında belirgin bir farklılık vardır. Örneğin, çocuk cinselliğe yaklaşamaz, cinsel ifadeleri sınırlanır, cinsel ilişkileri görmez, bir doğum olayını görme fırsatını da nadiren bulur, vb. Oysa bu bütün kültürlerde böyle değildir; Mead (1928) Samoa'da çocukların bu tür bir bilgi edinebildiklerini, çünkü yetişkinlerden farklı sayılmadıklarını gözlemlemiştir. Batıda çocuk, sorumluluğu olmaması ve yetişkinin otoritesine verilmesi gerçeğiyle yetişkinden kolayca ayırt edilir. Batılı çocuklar egemenlik rolünü deneme fırsatına sahip değildirler, zira statüleri nedeniyle kültür onlara bu hakkı tanımaz. Mead (1928) Samoa'da sorumlulukların ve egemenlik rollerinin denenmesinde çocukluktan itibaren duruma bağlı bir nöbetleşmenin olduğunu gözlemlemiştir: "Hiçbir anne, eğer daha büyük çocuklardan biri sorumluluğu üstlenebilecek gibi görünüyorsa, küçük çocuklarından birini eğitmekle uğraşmayacaktır."⁷ Özellikle kız çocuklar daha küçük çocuklarla uğraşma sorumluluğunu üstlenirler ve 6-7 yaşlarından itibaren -sadece egemen olan değil- egemen olma rolünü de yaşayabilirler. Samoa'da besinlerin nakledilmesi gibi alanlarda erkek çocuklar da çok erkenden somut sorumluluklar üstlenirler. Böylece Mead ergenliğin ani değişimler getirmediği, ama çocuklukta daha önceden keşfetme ve deneme olanağı sağlanan sorumluluk yükünün derece derece arttığı bir toplum betimlemiştir.

Bu aşamalı ilerleme batı toplumlarındaki ergenlik anlayışıyla gelişir; batıda bu evre üç psiko-sosyal alanda büyük değişimlerin yaşanmasına bağlıdır: 1) Gerçek sorumlulukların olmadığı bir rolden bir sorumluluk rolüne geçiş; 2) bir tâbi olma statüsünden bir egemen olma statüsüne geçiş; 3) çocukluğun cinselliğsiz dünyasıyla çelişen cinsellikli bir dünyaya geçiş.

Mead ve Benedict'in antropolojik bakış açısı ergenliği hazırlayan etken olarak kültürü biyolojinin önüne koyar. Bu yazarlar, erinlik olgunlaşmasındaki temel biyolojik mekanizmaları yadsımaksızın, ergenliği önce toplumsal bir olgu olarak görürler; bu varsayımı, batıdaki ergenlik sorunlarının ne aynı biçimde -ya da hiç- ne de aynı anlarda ortaya çıktığı ilkel toplumların gözlemlenmesine dayandırır. Bu ilkel toplumlarda kültür daha homojendir, rollerde yaşa bağlı ani değişimler yoktur ve bireysel farklılıklar modern toplumlardakinden daha az belirgindir. Bu kurama göre ergenliğin stresini, modern toplumlardaki statülerin, rollerin ve sorumlulukların parçalanması yaratmaktadır. Modern toplumlarda yaşam bölmelere ayrılmıştır ve insanlar, ortak deneyimleri azaltarak ve yaşa dayalı ayrımla kuşakları bölerek insanları kendi aralarında ayıran ve özel-

7 M. Mead, *Coming of Age in Samoa*, Bule Ribbon Books, New York, 1928, s.24.

leştiren rollere hapsedilmişlerdir. Böylece her "bölme"den bir diğerine geçiş çevre değişiminin yarattığı normal bir strese yol açar; birey işlev, statü, rol ve çoğu zaman da fiziksel ve toplumsal çevre değiştirmek zorundadır; bunun en güzel örneği, ev/anaokulu/ilkokul/ortaokul/yüksekokul/iş zinciridir. Çağdaş ergenlerin uyum sağlamayı öğrenmek zorunda oldukları farklı bölmelerin sayısı azaltılabilir mi? Evetse, ne kadar? Modern toplumsal bir örgütlenme ilkel bir toplumun yasalarına göre kavranabilir mi? İşte, ergenlik bunalımını hazırlayan etken olarak kültüre egemen bir yer verildiğinde bile ortaya çıkan sayısız sorular... Ne olursa olsun, antropolojik bakış açısı, özellikle toplumu daha homojen, ayrı rollere, statülere ya da mekanlara göre daha az bölünmüş kılarak, ergenliğin zorunlu bir bunalımdan başka bir şey olabileceği olasılığını dik-kate almayı sağlamaktadır.

11. TOPLUMSAL ROL KURAMI: ERGENLİĞE SOSYOLOJİK YAKLAŞIM

Antropolojik yaklaşımı tutanlar gibi toplumsal rol kuramını tutanlar da, ergenlikte yaşananların her şeyden önce biyolojik olduğunu düşünmezler. Bu görüş -ergenliğin önemini yadsımaksızın- birey tarafından oynanan roller aracılığıyla toplumsallaşma sürecini vurgular. Davis (1944), Brim (1965, 1976), Elder (1968, 1975) ve Thomas (1968) gibi yazarlara göre ergenlik kişinin yüklendiği rollerdeki genel geçişle nitelenir. Çocuklukta roller yetişkinlerce belirlenir ve verilir; yetişkinlik çağında işgal ettiği rollerin mahiyetini olduğu gibi, onları üstlenme biçimini de (yani üslubu da) belirleyen kişinin kendisidir. Ergenlik, çocuklukla yetişkinlik arasında bir geçiş dönemi olduğu için, yeni bir toplumsal roller repertuarının geliştiği anı oluşturur. Bu dönemde bazı çocukluk rolleri korunur, ama bunlar kişisel yönelimlere göre gelişme gösterirler; örneğin kız ergen ailedeki "kız çocuk" rolünü korur, ama artık ona yeni ve daha karmaşık görevler bağlanmıştır. Başka bir yerde aynı kız ergen bir çiftte partner rolünü -ki bu rolü o ana kadar tanımamıştır- oynayabilir. Şu halde, oğul, kız çocuk, öğrenci, kız öğrenci ve arkadaş rolleri varolmayı sürdürürler, ama genişleyerek ve karmaşıklaşarak gelişirler, yeni roller de ortaya çıkar; okulda ekip ya da proje sorumlusu, çocuk bakıcısı, müşteri, görevli, vb. Eski rollerdeki (intra-roller) bu değişimler ve yeni rollere yaklaşıma az-çok uyumlu bir biçimde oluşabilir. Bazen statüde paradoksal münavebeler de (çocuk-yetişkin-çocuk) içeren değişimlerdeki kesiklikler, süreksizlikler gençler için önemli bir stres kaynağı olarak düşünülmektedir. Örneğin, ailesinden uzağa gitmiş ve öğrenim gördüğü kentte düzenli olarak ve isteyerek bir oğlanla çıkan kız ergen, anababasının onu her zaman "küçük sevgili kız"ı olarak gördüğü kasabasına döndüğünde yoğun bir süreksizlik, kopukluk duygusu duyabilir. Çevrenin beklentileri arasındaki bu tür mesafeler gençlerde iç gerilimlere yol açarlar, fakat aynı zamanda kişi ambivalansı aşabildiği zaman kişisel özdeşleşme sürecini de harekete geçirirler.

Sosyolojik yaklaşıma göre ergenlik yaşantısını pek çok etken belirler: Kültür kendi değerlerini yerleştirir; ama toplumsal sınıf ve aile de, bu toplumsallaşma etkenlerinin denetleyebileceği bütün boyutlarla etki de bulunur. Örneğin başarı gereksinmesi toplumsal sınıfın beklentilerine göre bir kişiden diğerine çok değişebilir (Davis, 1944). Ailenin desteği ve anlayışı da ergen rollerinin değişiminin yol açtığı anksiyeteyi anlamlı biçimde etkileyebilir (Baumrind, 1975); ergenliğin yaşandığı tarihsel dönem de rol değişimlerinin yol açtığı stresin önemli bir değişim kaynağını oluşturabilir. Elder'e (1980) göre, gençliğin son savaş sırasında yaşadığı toplumsallaşma süreci bugünün ergenlerinin yaşadığıyla kıyas kabul etmez; her ergenlik kavramı içinde yer aldığı on yıllık dönemlerce değiştirilir. Bu tarihsel boyutun bilinmemesi bugün de ergenliği gerçekten anlama güçlüğünün temelinde yatan nedendir (Elder, 1980).

Şu halde sosyolojik yaklaşım ergenliği toplumsallaşma sürecinde önemli bir dönemeç olarak görmektedir; bu toplumsallaşma süreci, rollerin değişimine, kişinin maruz kaldığı dış ve iç baskılara bağlı gerilimler içerir. Bu gerilimler şu koşullara göre daha çok ya da daha az olacaktır: a) gencin önemli toplumsallaşma araçlarıyla (anababa, öğretmenler, arkadaşlar, vb.) yaşayacağı etkileşim; b) içinde yaşadığı sosyo-kültürel çevre, c) ergenliğin geçtiği tarih anı.

12. COLEMAN'IN ODAKSAL KURAMI

John C. Coleman ergenlik konusundaki sayısız yayınlarıyla tanınmış bir İngiliz psikoloğudur. 1961'de *The Adolescent Society* adlı kitabını yayınladı; kitap, ergenliğin toplumsal gelişimin farklı bir alt-kültür belirleyen özel bir dönemi olarak tanımlanmasına pek çok katkıda bulundu. Coleman'a göre ortaöğretimin toplumsal dünyası "korkunç bir dating ve rating cangılı" oluşturmuyordu (Coleman, 1961, s. 51). Gençlerin değerlerinin ve tutumlarının incelenmesi, ergenleri anababalarından ayıran mesafeyi değerlendirmeyi ve ergenlerin cinsel rollerini daha açık-seçik biçimde görmeyi sağlamıştı. Aynı yazar on üç yıl sonra *Relationships in Adolescence* adlı bir diğer kitap yayınlıyor ve burada ergenliğe ilişkin odaksal kuramını ortaya atıyordu (Coleman, 1974).

Coleman (1980), ergenlik konusundaki kuramsal ve görgül yayınları inceledikten sonra, ergenlik konusunda iki büyük kuramın bulunduğunu saptamaktadır: Psikanalitik yaklaşım ve sosyolojik yaklaşım. Temel görüş ayrılıklarına karşın bu iki kuram ergenliği bir bunalım dönemi olarak tanımlamakta birleşmektedir. Psikanalize göre -daha önce gördüğümüz gibi- ergenlik stresine, erinliğe bağlı cinsel dürtülerin ve içgüdülerin yeniden ortaya çıkması ve böylece kişinin kendini yeniden tanımlayarak kurmak zorunda olduğu bir dengesizlik yaratması yol açmaktadır; ergenliğin kimlik bunalımı da buradan kaynaklanmaktadır. Sosyolojik yaklaşıma göre ergenlik, rollerde ortaya çıkan değişimler ve çatışmalar nedeniyle

le stres yaratıcı bir dönemdir. Gençler, toplumsal işlev değiştirmek, toplumsal katılımlarını yeniden tanımlamak ve arttırmak zorundadırlar; işte stres de, yaşa bağlı ayırımla ve toplumsal değerlerle modeller arasındaki çelişkilerle daha da güçleşmiş bu gelişim görevinin karmaşıklığından doğmaktadır.

Coleman (1980) bu iki kuramsal yaklaşımın görgül açıdan iyi desteklenmediğini düşünmektedir; ona göre, yeni araştırmaların pek azı ergenlikte ciddi bir kimlik bunalımı olduğunu kabul etmemize olanak verebilir. Görgül araştırmaların çoğuna göre, ergenlerle anababaları arasında olumlu ve yapıcı bir ilişki ve temel değerlerde önemli bir paylaşma vardır ve kuşaklar arasında derin bir uçurum da yoktur. Görgül araştırmalar yaşıt grubunun anti-sosyal davranışları cesaretlendirdiği görüşünü desteklememektedir ve Coleman'ın (1980) gözden geçirdiği araştırmalar ergenlikte yaşamın diğer anlarındakinden daha güçlü bir psikopatoloji belirtisi ortaya koymamaktadır.

Coleman'a göre bu iki büyük kuramsal akım ergen gerçekliğinden uzak düşmüş bir görüş ortaya koyuyor; bunlar normal ergenliğe ilişkin bir kuram gereksinmesine yanıt vermeyen, anormallığe dayalı kuramlardır. Psikanalizciler temsil edici olmayan bir gençler popülasyonu ile klinik çalışmalarında (hastaneler, muayenehaneler, vb.) karşılaşılıyorlar; sosyologlar ise gençlik hareketleri (baskı grupları) ile genel olarak gençler arasında ayırım yapmakta güçlük çekiyorlar. Bu iki kuramsal akım ile görgül araştırma verileri arasındaki mesafe de işte bununla açıklanabilir, bu kuramları ergenler çoğunluğunun gelişimini yani normal gelişimi açıklamakta yetersiz kılan da budur.

Coleman (1974) benlik kavramının, anababalarla ve yaşıtlarla ilişkilerin, vb. incelenmesine dayanan bir kuram önermektedir. Bu kurama göre, anababalarla ilişkiler, yaşıtlar ve karşı cinsle ilişkiler karşısındaki tutum ergenlik sırasında değişmektedir, fakat bu etkenler önem farklılığı göstermekte ve farklı anlarda ortaya çıkmaktadır.

“Kuram, özel ilişki modellerinin ya da örüntülerinin farklı yaşlarda odaklaştığını, yani daha önemli olduğunu, ama hiçbir modelin belirli bir yaşa özgü olmadığını ileri sürmektedir. Böylece, modeller birbiri üzerine biner, değişik konular değişik zamanlara odaklaşır; ama bir konunun belirli bir yaşta en önemli konu olmayışı onun bazı bireyler için kritik olmayabileceği anlamına gelmez” (age., s. 184-185).

Coleman başat aşamalara dayanan bir bakış açısının evreler öneren kuramlardan tümüyle farklı olmadığına inanmakta, fakat onu daha esnek bulmaktadır. Ona göre, bir sorunun çözümü bir başka aşamaya geçişte temel bir koşul değildir, çünkü gençlerin büyük çoğunluğu pek çok sorunla aynı anda uğraşmak durumundadır (anababayla çatışmalar, arkadaş

grubunca reddedilme korkusu, karşıcinsle ilişkiler karşısında anksiyete, vb.). Ayrıca, odaksal kurama göre ergenlik olaylarının sıralanması değişmez değildir, sosyo-kültürel çevre tarafından etkilenebilir. Coleman, gençlerin büyük çoğunluğunun ergenlik değişimlerinin çoğunu önemli bir hasar olmadan yaşadıkları gerçeğinin olası bir açıklamasının, onların bir sorunu değişim sürecini yıllara yayayarak yaşamaları olduğunu düşünmektedir.

Coleman (1980) kendi odaksal kuramının görgül verilere dayanma, ayrıca kişilerarası ilişkilerdeki değişimlerin gerektirdiği uyumun önemi ile ergenlerin çoğunun çocukluktan yetişkinliğe zorunlu geçişi başardığı gerçeği arasında açık çelişkiyi açıklama avantajına sahip olduğu kanısındadır.

13. BİLİŞSEL-GELİŞİMSEL AÇIKLAMA

Jean Piaget, "bilişsel-gelişimsel" adı verilen kuramsal akımın başlatıcılarından. Alman kökenli (Hitler rejimi sırasında Birleşik Devletler'e göçmüş) psikolog Heinz Werner'in ve Amerikalı J.H. Flavell, David Elkind, Jerome Bruner ve Lawrence Kohlberg'in çalışmaları da insan gelişimine ilişkin bu kuramsal akıma belirli ölçülerde katılır. Baldwin'e (1980) göre bilişsel-gelişimsel akım yanlılarını birleştiren dört kuramsal görüş birliği vardır: a) gelişim, sadece niceliksel beceri artışlarına değil, bilişsel işlevde niteliksel değişimlere yol açar; b) her niteliksel değişim gelişimsel bir aşamaya neden olur, öyle ki, gelişim sürekli olarak değil daha çok evrelerle oluşur; c) gelişimin etkisi, çözümü yeni bir örgütlenmeye, yeni bir dengeye, yani yeni bir evreye yol açan bir sorunun getirdiği çatışmalardan kaynaklanır; d) gelişim, birey ile onun fiziksel ve toplumsal çevresi arasındaki sürekli etkileşimin sonucu olan bir uzlaşma olgusudur. Yeni-Piaget'ci olarak nitelenebilecek gelişim psikologlarının sayısı, Piaget'in ortaya attığı ya da onun çalışmalarının yol açtığı görüşlerden yararlanarak son otuz yıl boyunca önemli ölçüde artmıştır. İnsan gelişimine ilişkin bu bakış açısının gücü, sadece ortaya koyduğu çok eklemli açıklamadan değil, aynı zamanda dayandığı yeniden-üretilebilir görgül temellerden gelmektedir. Gerçekten de, her ne kadar Piaget metodolojik açıdan sık eleştirilmişse de (bk. Baldwin, 1980; Diamond, 1982), onun klinik çocuk ve ergenlik yaklaşımı bir gelişim sıralamasının henüz çürütülmemiş bir tasvirine olanak sağlamıştır. Bazen bireylerarası ve kültürlerarası önemli değişikliklere (yatay zaman farklılıkları) maruz kalan gelişim normlarına karşın, Piaget'in gelişim evreleri pek çok kültürde değişmez bir sıralamaya göre birbirini izler görünmektedir (Dasen, 1972, Baldwin, 1980). Piaget'de ondan önce gelen yazarlar tarafından -özellikle davranışın gelişiminin biyogenetik temelleri konusunda- daha önce ortaya atılmış görüşlere rastlanabilir, fakat Piaget gelişimi anlamak için gerçekten yeni bir yol önermiştir. Piaget'in pek çok disiplinde (psikoloji,

epistemoloji, biyoloji, felsefe, sosyoloji, matematik, vb.) etkili uzantılara sahip olan dev yapıtı, sadece etkin ve tutarlı bir düşünme gücüne değil, aynı zamanda özgün bir çocuk ve ergen gözleminden kaynaklanan çok sayıda görgül veriye dayanmaktadır. Bilişsel-gelişimsel akımın, Piaget'in kuramını sınayan özgün araştırmalardan çok, onun görüşlerinin yeniden üretilmesine önem vermesi zaman zaman yakınma konusu olmaktadır (Diamond 1982).

Heinz Werner organizmaların gelişimine ilişkin -gelişimcilerin görüşünü çok iyi özetleyen- genel bir ilke getirdi. Ontogenetik bir ilke söz konusudur; bu ilkeye göre canlı organizmalar görelî bir bütünsellik ve ayrımlaşmamışlık halinden gitgide artan ayrımlaşma ve eklemleme hallerine doğru gelişirler (Werner, 1957, s. 127). Bir tek hücreden başlayarak pek çok farklı ama birbirine bağımlı sistem halinde ayrımlaşan fötüs, gelişimin bu genel ilkesinin uygulanmasının en güzel örneğidir.

Piaget'e göre sadece beden değil zeka da bu biçimde gelişir. Piaget bilişsel bir gelişim modeli önermektedir; bu modelde gitgide büyüyen bir ayrımlaşma ve eklemleme, yapıları aşılan evrelere göre değişen düşünceye bağlıdır. Stanley Hall gibi Piaget de, bilgisinin gelişmesi sırasında çocuğun gözlemlenmesinin çok zengin epistemolojik açıklamalar getirebileceğine inanmaktadır. Ancak, insan tarihinin genetik olarak aktarılmış evrelerinin yeniden özetleneceğine inanan Hall'dan farklı olarak, Piaget, ontogenetik gelişimin epistemolojik bir anlamı olmasının bilişsel yapıların zincirleme gidişi yoluyla olduğunu savunmaktadır. Başka bir deyişle, çocuğun atalarımızla aynı aşamalardan geçmesi, Hall'in inandığı gibi insanlık tarihinin genetik olarak kodlanmasından değil, düşüncenin yapısının tek bir sıralamaya göre değişim göstermesinden ve zekanın gelişmek için tek bir yapısal yola sahip olmasındandır. Genetik olarak aktarılan ve gelişimin bu değişmez "plan"ına yol açan, tarihin olayları değil, insan uyumunun temel mekanizmalarıdır. Piaget'e göre zeka, biyolojik uyumla aynı anlamda olmak üzere, organizmanın çevreye uyum biçimidir. Bilgi bireyin çevresiyle etkileşiminden doğan bir yapıdır (construction). Edimlerimizden herbiri biz olanla çevremiz olan arasındaki dengeye bağlıdır; çevre, uyma ("accommodation") yapmak zorunda olduğumuz zorunluluklar koyar, ama organizmamız yapma biçimlerine ya da çevreyi etkileyen ve değiştiren ("özümleme: assimilation") özel yapılara sahiptir. Şu halde uyum sağlama ("adaptation") bu karşılıklı kişi-çevre etkileşiminden doğar. Uyum sağlama biçimleri, biyolojik olgunlaşma derecesine ve aynı zamanda fiziksel ve toplumsal çevrenin kişiye uyguladığı etkiye bağlı olarak gelişim gösterirler. Uyum mekanizmaları gelişirler, bu gelişim etkenlerine (olgunlaşma, fiziksel çevre, toplumsal çevre) göre ve doğuştan olan denge arama ("équilibration") eğilimine göre örgütlenirler. Uyum sağlama mekanizmaları, az ya da çok ayrımlaşmış ve az ya da çok genellenebilir yapıları tanımlayan evrelere göre örgütlenirler.

14. İNSAN GELİŞİMİNE İLİŞKİN EKOLOJİK YAKLAŞIM

Ekolojik yaklaşım, biyolojik ya da sosyolojik yaklaşımdan, gelişimi hazırlayan kaynak olarak mutlaka bir kutbu diğeri aleyhine öne çıkarmamasıyla ayrılır:

“...ekolojik yönelimin temelinde, ve onu insan gelişiminin incelenmesindeki egemen yaklaşımlardan kesin biçimde ayıran nokta olarak, büyüyen insan organizması ile onun yakın çevresi arasındaki ilerleyen uygunluğa ve, bu ilişkinin daha geniş fiziksel ve toplumsal çevrelerdeki daha uzak bölgelerden çıkan güçlerce aktarılma biçimine gösterilen ilgi bulunur. İnsan gelişiminin ekolojisi, bireyin toplum içindeki gelişimini incelemelerinde biyolojik, psikolojik ve toplumsal bilimlerin disiplinleri arasındaki buluşma noktasında yer alır”⁸.

Bu yaklaşım, gelişimin içinde olduğu *toplam bağlam* (contexte global) üzerindeki temel görüşle diğer kuramlardan ayrılır. Bu bakış açısında, gelişime bir açıklama aranmasında yalnızca bireyin ele alınması yalnızca çevrenin ele alınmasından daha fazla anlam taşımaz. İçimizden herbiri, eğer bir başka çevrede gelişseydi ya da gelişimimizi çevreleyen fiziksel ve toplumsal çevreler yaşamımızın farklı anlarında ortaya çıksaydı, farklı olurdu. Davranışı açıklayan nokta, kişinin çevresiyle karşılaşmasının bir anlık bağlamıdır. Bireyin çevresiyle ilişkilerini düzenleyen ekolojik yasalar vardır ve davranışın ancak doğal ortam içinde, kendi bağlamı içinde gözlemlenmesi onun açıklanmasını olanaklı kılar. Bu yaklaşım, laboratuvarında yapılan yapay deneylere dayanan, böylece daha sonra sözde evrensel açıklama ilkeleri önermek için insan ekolojisini tümüyle değiştiren gelişim modelleri öneren davranış araştırmalarını şiddetle eleştirir.

Ekolojik çevre, birbiri içine geçen ve merkezinde bireyin geliştiği bir dizi yapıya denk düşer. Aile, okul, arkadaş grubu, tatil topluluğu, köy, fabrika, taşra vb., gelişim anına göre değişik derecelerde kişinin yaşamını ve kendi aralarında birbirlerini etkileyen sayısız ekolojik hücrelerdir. “Bir çocuğun ilkokulun sınıflarında okumayı öğrenme becerisi, ona bunu öğretme biçimine bağlı olabildiği gibi, okulla aile arasındaki ilişki türüne de bağlı olabilir” (age, s.3).

Barker’in çalışmaları davranışı doğal bağlamı içinde incelemeye duyulan ilginin başlangıcında yer alır (Barker ve Wright, 1955; Barken, 1963; 1968; Barker ve Gump, 1964). Barker’e göre, gözlemlenen davranış, kişinin özeklikleri ile gözlem anında içinde bulunduğu bağlamın özellikleri arasındaki bağın sonucudur. Bazı çevresel bağlamlar bazı davranışlara özel bir biçimde yeniden bağlanacaklardır: sınıf, danslı bir gece,

⁸ U. Bronfenbrenner, *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1979, s. 13.

bir hockey oyunu ergenlerin sayısız davranış bağlamı örneklerindedir. Barker ve Wright (1955) için davranışın kendi bağlamı içinde incelenmesi şunları dikkate almayı gerektirir: 1) bağlam içinde geçirilen saatlerin sayısı (yılda); 2) kişinin bağlama girme derecesi ve orada yüklendiği sorumluluklar; 3) davranış şemaları, yani bağlama tipik olarak bağlı olan yapma biçimleri; 4) davranış sıklığını, ritmini ve hızını içeren davranışsal işlevler, akılıyürütme alanındaki durumsal zorunluluklar, sözel alışverişler, devinimsel etkinlikler, duygusal sonuçlar, vb. Bu değişkenler yelpazesinin ortaya koyduğu karmaşık bütünü sınırlamak amacıyla, doğal ortamda doğrudan gözlem yöntemi kabul edilmiştir. Barker (1968) bağlama bağlı olarak ortaya çıkan davranış akıntılarını ("behavior stream") betimler: Bazı durumlarda olası davranışlar, tek başına alınan bireylerden bağımsız olarak çevrenin beklentilerine göre ortaya çıkacaklardır.

Barker'a göre ergenlik, özellikle, bireyin daha artan hareketliliği ve olgunluğu nedeniyle yaklaştığı bağlamların önemli ölçüde artmasıyla kendini gösterir; bunun sonucu olarak genç kişi daha fazla roller oynamaya ve dolayısıyla davranış dağarcığını genişletmeye çağırılır.

Urie Bronfenbrenner'in çalışmalarıyla insan gelişimine ilişkin ekolojik yaklaşım yeni bir güç kazanmıştır (Bronfenbrenner, 1970; 1979)⁹. Ekteki Tablo 1 bu yaklaşımın Bronfenbrenner (1979) tarafından formüle edilmiş temel kavramlarını göstermektedir; içeriğinin yoğunluğuna karşın orada sadece insan gelişimine ilişkin bu kuramsal akımın önemli değerlerini değil, aynı zamanda bu yaklaşımın diğer kuramlara yönelttiği eleştirileri de görmek olanaklıdır. Orada tanımlanan dört alt-sistem kendi aralarında hiyerarşik bir ilişki içindedir. Mikrosistem kendisi de ekzosistemde yer alan mezosistemle bütünleşir ve bu böyle sürüp gider.

Ekolojik yaklaşım, değişime yolaçan bütün öğelerin ele alındığı bütünsel bir gelişim görüşü sunar. Bu bakış açısının metodolojik alanda önemli etkileri olabilir. Bu andan itibaren, bir araştırma alanını deneysel elverişlilik gerekçesiyle daraltmak artık kabul edilemez, davranış ortamını gözlemlenen şeyde sistematik olarak yaratılan çarpılmayı dikkate almaksızın etkilemek de artık kabul edilemez. Gelişim, bağlama aldırma- dan bir kişinin "içinde" oluşan bir olgu olarak düşünülemez artık; değişik yapısal düzeylerdeki anlayışlarda ve rollerde ortaya çıkan değişimlerle kimliklenebilir ekolojik bir geçişin sonucu söz konusudur.

Doğal ortamda araştırma, kendisi ortamın dengesini değiştiren müdahaleci bir öge olmuyormaması koşuluyla, davranışı etkileyen sistemler ve alt-sistemler arasındaki bağımlılığı yansıtabilen tek araştırmadır.

⁹ Bu yaklaşıma ilişkin ayrıntılı ve sentezci bir gözdengeçirme için bk.: J Belsky, "Early human experience: a family perspective", *Developmental Psychology*, 1981, Cilt 17, no.1, s.3-23.

Tablo 1: Bronfenbrenner'e göre insan gelişimine ekolojik yaklaşımın temel kavramlarından örnekler.

1. İnsan gelişiminin ekolojik olarak incelenmesi.

"İnsan gelişiminin ekolojisi, bir yandan büyüyen ve eylemde bulunan kişi, öbür yandan bireyin içinde yaşadığı yakın ortamların değişen özellikleri arasındaki karşılıklı ve ilerleyici uymanın bilimsel olarak incelenmesini içerir; bu uyma süreci bu ortamlar ile bunların içinde bütünleştiği daha geniş çevreler arasındaki ilişkilerden etkilenir.

2. Ekolojik çevrenin dört yapısal düzeyi: Mikrosistem, mezosistem, egzosistem, makrosistem.

A) "Mikrosistem, özel fiziksel ve maddi nitelikler taşıyan belirli bir etkinlikler ortamında birey tarafından tanınan bir etkinlikler, roller ve kişilerarası ilişkiler örüntüsüdür". Anaokulu, aile evi ya da okul, ortam örnekleridir; bunlar, orada yer alan rollere, etkinliklere ve kişilerarası temaslara göre somut etkileşime olanak sağlarlar.

B) "Mezosistem, çocuk için ailesi, okulu, komşu arkadaşları ya da yetişkin için aile, iş ve toplumsal yaşam gibi birçok katılım alanı arasında varolan iç ilişkilere karşılıktır". Mezosistemi bir mikrosistemler ağı olarak anlamak gerekir. Ergenlikte mezosistem önemli ölçüde büyür; çünkü kişi katılımını çeşitli toplumsal hücrelerdeki çeşitli rollere yayar ve yoğunlaştırır.

C) "Egzosistem, kişinin etkin katılımını içermeyen, ama gelişmekte olan bireye özgü ortamda oluşan şeylerden etkilenen ya da onları etkileyen olayların ortaya çıktığı bir ya da birçok ortamla (setting) ilgilidir." Babanın ya da annenin iş ortamı, anababanın arkadaş ağı, belediyenin boş zaman etkinlikleri komitesi, okulun yönetim kurulu vb. bir ergenin egzosisteminin öğelerine örnektir. Genç kişinin böylesi öğelerin etkisi konusunda sahip olabileceği bilinç, yeni kavramsal araçların ve çeşitli deneyimlerin artması sayesinde ergenlik sırasında önemli ölçüde gelişir.

D) "Makrosistem, bir toplumun ya da kültürün alt sistemlerde yansıyan biçimiyle inançlar, değerler, karakteristik yapma biçimleri sistemidir. Örneğin, 12-18 yaşındakilerin bu alt sistemlerin her birinde tuttuğu yer ergenlik karşısındaki bütün kültürün algısını tanımlar; bu tümel algı makrosistemin parçasını oluşturur."

3. Ekolojik geçiş.

Bronfenbrenner, bir ekolojik geçişin ekolojik konumun bir rolün ya da ortamın değişiminin ardından her seferinde değişmesiyle ortaya çıktığını düşünmektedir. Ona göre, ekolojik geçiş gelişimsel değişimin temel ögesidir ve bunun sonucu olarak insan gelişimine ilişkin araştırmaların belibaşlı ilgi konusu olmalıdır. Bu bakış açısından ergenlik, rollerde ve yaşam ortamlarında (okul değiştirmeler, yeni sorumluluklar, cinsel roller, vb.) ortaya çıkan pek çok değişimin sonucu olan yoğun bir ekolojik geçiş dönemi olarak algılanabilir.

4. İnsan gelişiminin doğası.

"İnsan gelişimi, kişinin, aracılığıyla daha geniş, daha iyi farklılaşmış ve daha geçerli bir ekolojik çevre kavramını kazandığı ve bu çevreyi biçim ve içerik açısından eşit ya da daha karmaşık derecelerde tanıtan, destekleyen ya da yeniden kuran etkinliklere girmeye güdülü ve yetenekli olduğu süreçtir. İnsan gelişiminin doğasının bu karmaşık tanımı yeni doğmuş bebeğin yaşadığı şeylere belki doğrudan pek uygulanamaz; ama daha yoğun ve çeşitli toplumsal istemlere göre daha farklılaşmış bir katılımı aynı zamanda oluşan bir toplumsal anlayış yenilenmesi nedeniyle kuşkusuz ergenliğe uygun düşmektedir.

Kaynak: BRONFENBRENNER, U., *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1979, Yazar tarafından uyarlanmıştır.

İnsan gelişimine ilişkin ekolojik yaklaşım henüz bir ergenlik kuramı üretmiş değildir; fakat alttan alta dayandığı ilkeler gibi, yeni bir yöntemle göre hızla attığı görgül temeller de 12-18 yaşları arasındaki geçişi yeni bir biçimde kavramamıza olanak sağlamaktadır.

Bu çalışmaların ışığında ergenlik boylamsal bir kişi-çevre etkileşiminin sonucu olarak düşünülmelidir. Anababalar da zamanla gelişim gösterirler; aile gelişir, içerden değişir ve çevreyle ilişkilerini değiştirir (Belsky, 1981). 12-18 yaşlar arasındaki gelişimin incelenmesi bu bağlamsal değişimleri görmezlikten gelemez. Gelişime ilişkin ekolojik yaklaşım bu etki kaynaklarını bütünleştirmeyi ve dikkate almayı sağlamakta ve gelecekteki ergenlik araştırmaları için umut verici metodolojik yollar önermektedir.

KAYNAKÇA

- Baldwin, A.L. (1980). *Theories of Child Development*, 2. baskı. Wiley, New York.
- Barker, R.G. (1968). *Ecological Psychology*, Stanford University Press, Stanford, California.
- Barker, R.G. (1963). *The Steam of Behavior*, Appleton-Century Crofts, New York.
- Barker, R.G. ve Gump, P.V. (1964). *Big School, Smal School: High School Size and Student Behavior*, Stanford University Press, Stanford, California.
- Barker, R.G. ve Wright, H.F. (1955). *Midwest and its Children*. Harper and Row, New York.
- Benedict R. (1938). Continuities and discontinuities in cultural conditiong., *Psychiatry*, cilt 1, s. 161.
- Benedict, R. (1934). *Patterns of culture*, Hougton Mifflin, Boston.
- Belsky, J. (1981). Early human experience; a family perspective. *Developmental Psychology*, cilt 17, no. 1, s.3-23.
- Blos, P. (1979). *The Adolescent Passage*, International Universities Press, New York.
- Blos, P. (1962). *On Adolescence: a psychoanalytic interpratation*, Free Press, New York.
- Brim, O.G. (1976). Life-span development of the theory of oneself: Implication for child development, *Advances in Child Development and Behavior* (yay. H.W. Reese), Academic Press, New York.
- Brim, O.G. (1965). Adolescent personality as self-other systems, *Journal of Marriage and the Family*, cilt 27, s. 156-162.
- Brim, O.G. (1966), Socialization through the lifce cycle, *Socialization after Childhood*, Wiley, New York.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

- Bronfenbrenner, U.** (1970). *Two Worlds of Childhood: U.S. and U.S.S.R.*, Russell Sage Foundation, New York.
- Cloutier, R.** (1981). Psychologie de l'enfant et éducation familiale, *Psychologie de l'enfant*. (yay. M. Hurting ve J. Randal), Mardaga, Bruxelles.
- Coleman, J.C.** (1961). *The Adolescent Society*, The Free Press, New York.
- Coleman, J.C.** (1974). *Relationships in Adolescence*, Routledge and Kegan Poul, Boston ve London.
- Coleman, J.C.** (1980). *The Nature of Adolescence*, Methuen, London.
- Coles, R.** (1970). *Erik H. Erikson: the Growth of his work*. Atlantic Little Brown, Boston.
- Dasen, P.R.** (1972). Cross cultural piagetien research: a summary *Journal of Cross cultural Psychology*, cilt 3, s. 23-29.
- Davis, A.** (1944). Socialization and adolescent personality, *Adolescence Yearbook of the National Society for the Study of Education*. cilt 43, bölüm 1.
- Diamond, N.** (1982). *Cognitive theory, Handbook of Developmental Psychology*, (yay. B.B. Wolman), Government Printing Office, Washington, D.C.
- Elder, G.H.**, (1980). Adolescence in historical perspective, *Handbook of Adolescent Psychology* (yay. J. Adelson). Wiley, New York.
- Elder, G.H.** (1975). Adolescent socialization and development, *Handbook of Personality Theory and Research*, (yay. E. Borgatta ve W. Lambert), Rand McNally, Chicago.
- Erikson, E.H.** (1959). Identity in the Life cycle: Selected Papers, *Psychological Issues Monographs*, International Universities Press, New York.
- Erikson, E.H.** (1968). *Identity: Youth and Crisis*, Morton, New York.
- Gallatin, J.** (1980). Theories of adolescence, *Understanding Adolescence*. (yay. J. Adams), 4. baskı, Allyn and Bacon, Boston.
- Gesell, A., Ilg, F.L. and Ames, L.B.** (1956). *Youth: the Years from Ten to Sixteen*, Harper and Brothers, New York.
- Hall, G.S.** (1904). *Adolescence: its Psychology and its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*, D. Appleton, New York.
- Katchadourian, H.A.** (197). *The Biology of Adolescence*, W.H. Freeman, San Fransisco.
- Lefrançois, G.R.** (1981). *Adolescents*. 1. baskı, Wadsworth Publishing Co., Belmont, California.
- Mead, M.** (1928). *Coming of Age in Samoa*. Blue Ribbon Books, New York.
- Mead, M.** (1973). *Une éducation en Nouvelle-Guinée*, Payot, Paris.
- Muus, R.E.** (1975). *Theories of Adolescence*. 3. Baskı, Random House, New York.

- Newman, M.M. ve Newman, P.R.** (1979). *An Introduction to the Psychology of Adolescence*. Dorsey Press, Homewood, Illionis.
- Strachey, J.** (yay) (1974). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Ferud*. Hogarth Press, London.
- Thomas, E.J.** (1968). Role theory personality and the individual, *Handbook of Personality Theory and Reseacrh*. (yay. F. Borgotta veW. Lambert), Rand McNally, Chicago.
- Werner, H.** (1957). The concep of development from a comparative and organismic point of view, *The Concept of Development* (yay. D.B. Harris) University of Minnesota Press, Minneapolis.